

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

Mål nr

meddelat i Stockholm den 20 december 2011

Ö 318-11

KLAGANDE OCH MOTPART

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

KLAGANDE OCH MOTPART

MF

Ombud och offentligt biträde: Advokat JE

SAKEN

Omvandling av fängelse på livstid

ÖVERKLAGADE AVGÖRANDET

Göta hovrätts beslut 2010-12-21 i mål Ö 2214-10

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen ändrar hovrättens beslut endast på så sätt att fängelsestraffet tidsbestäms till 30 år.

För biträde åt MF i Högsta domstolen tillerkänns JE ersättning av allmänna medel med 35 957 kr. Av beloppet avser 24 486 kr arbete, 4 280 kr tidsspillan och 7 191 kr mervärdesskatt. Kostnaden ska stanna på staten.

Högsta domstolen fastställer hovrättens sekretessförordnande samt förordnar att sekretessbestämmelsen i 35 kap. 17 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) även i fortsättningen ska vara tillämplig på uppgifter om MFs hälsotillstånd och andra personliga förhållanden som har framkommit under förhör med MF och AW vid Högsta domstolens förhandling inom stängda dörrar.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

Riksåklagaren har yrkat att Högsta domstolen avslår MFs ansökan om omvandling av livstidsstraffet.

MF har yrkat att Högsta domstolen sätter ned tiden för det tidsbestämda straffet.

SKÄL

Bakgrund

1. MF dömdes den 13 februari 1995 av Högsta domstolen för sju mord och tre försök till mord till fängelse på livstid. Han har varit berövad friheten sedan den 11 juni 1994.
2. Frågan i ärendet är om det finns förutsättningar för att omvandla MFs livstidsstraff till fängelse på viss tid med stöd av bestämmelserna i lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid (omvandlingslagen).

Tingsrätten bedömde att förutsättningarna för omvandling av livstidsstraffet var uppfyllda och bestämde fängelsestraffets längd till 32 år. Även hovrätten fann att förutsättningarna för omvandling var uppfyllda, men bestämde fängelsestraffets längd till 36 år.

Den rättsliga regleringen

3. Vid prövning av omvandling av ett livstidsstraff ska enligt 4 § första stycket omvandlingslagen särskilt beaktas den tid som den dömden har avtjänat, vad som av domen framgår om de omständigheter som har legat till grund för straffmätningen, om det finns risk för att den dömden återfaller i brottslighet av allvarligt slag, om den dömden har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om den dömden har medverkat till att främja sin anpassning i samhället.

4. I 4 § tredje stycket omvandlingslagen föreskrivs att fängelsestraffets längd efter en omvandling ska bestämmas med utgångspunkt från den tid som den dömden har avtjänat och med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning samt den dömdes behov av åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet. Fängelsestraffets längd får inte understiga det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut, dvs. 18 år.

5. Enligt 3 § omvandlingslagen får en ansökan om omvandling av ett livstidsstraff göras när den dömden har avtjänat minst tio år av straffet. Att en ansökan inte får göras tidigare har att göra med att villkorlig frigivning efter ett tidsbestämt fängelsestraff om 18 år får ske tidigast efter tolv år (två tredjedelar) och att det har bedömts att det krävs viss tid för utslussning från anstaltsvistelsen. Om en ansökan om omvandling avslås, får en ny ansökan göras tidigast ett år efter det att beslutet vann laga kraft. (Se prop. 2005/06:35 s. 35 och 41 f.)

6. I motiven till omvandlingslagen anges att syftet inte var att åstadkomma någon ändring av tidigare gällande ordning, enligt vilken livstidsstraff genom nåd regelmässigt tidsbestämdes till 18–25 års fängelse (se a.prop. s. 42).
7. Vid bestämmandet av tidsbestämt fängelsestraff vid omvandling har, som framgår av punkten 3, vad som av domen framgår om de omständigheter som har legat till grund för straffmätningen betydelse. I motiven till lagen framhålls att omvandlingsprövningen inte är avsedd att innefatta en omprövning av livstidsdomen (se a.prop. s. 38). Någon ytterligare utredning och bevisning angående själva gärningen och omständigheterna kring denna ska alltså inte förekomma vid prövningen och någon förnyad straffmätning ska inte ske.
8. Även faktorer som har anknytning till den dömdes person har stor betydelse, särskilt risken för att den dömda återfaller i brottslighet av allvarligt slag. Det ska också beaktas om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om han eller hon har medverkat till att främja sin anpassning i samhället. Faktorer av nu nämnt slag kan leda till att det i det enskilda fallet inte finns förutsättningar för att ett livstidsstraff ska kunna omvandlas till ett tidsbestämt fängelsestraff trots att den dömda har avtjänat mycket lång tid i fängelse.
9. Från det tidsbestämda fängelsestraff som ett livstidsstraff omvandlas till ska villkorlig frigivning ske enligt bestämmelserna i 26 kap. 6–8 §§ brottsbalken. Dessa innebär att villkorlig frigivning normalt sker när två tredjedelar av strafftiden har verkställts. Efter frigivningen gäller enligt 26 kap. 10 § en prøvotid som är lika lång som den återstående strafftiden, dock minst ett år. I allmänhet ställs den frigivne under övervakning. Detta gäller i synnerhet om det rör sig om frigivning från längre fängelsestraff. Den villkorligt medgivna friheten kan under vissa omständigheter förklaras förverkad helt eller delvis (se 26 kap. 19 § och 34 kap. 4 § brottsbalken).

Lagändringar efter införandet av omvandlingslagen

10. Vid tillkomsten av omvandlingslagen år 2006 var det längsta tidsbestämda fängelsestraff som kunde dömas ut vid *ett* brott normalt fängelse i tio år. Vid flerfaldig brottslighet kunde, enligt 26 kap. 2 § brottsbalken, fängelse bestämmas på längre tid, dock maximalt 14 år. I vissa allvarliga återfalls-situationer kunde straffet med stöd av 26 kap. 3 § brottsbalken ökas med ytterligare fyra år. Maximum för tidsbestämt fängelse var alltså 18 år. Bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ brottsbalken är i dessa hänseenden oförändrade.

11. Efter omvandlingslagens tillkomst har ändringar genomförts när det gäller straffskalorna för brott på vilka livstids fängelse kan följa. Den 1 juli 2009 blev straffmaximum för tidsbestämt fängelsestraff för exempelvis mord, människorov och grov mordbrand 18 år i stället för som tidigare tio år (se prop. 2008/09:118). Det innebär att det numera kan göras en mer differenterad straffmätning även vid de allvarligaste brotten. Om det rör sig om *ett* fall av mord (och återfallsskärpningsregeln i 26 kap. 3 § brottsbalken inte är tillämplig), behöver domstolen inte välja mellan endast alternativen fängelse i tio år eller på livstid, utan har tillgång till en straffskala avseende tidsbestämt fängelse på från tio till 18 år. När ett längre straff är motiverat, t.ex. på grund av att den tilltalade ska dömas för mer än ett brott eller att det rör sig om en allvarlig återfallssituation, står emellertid endast livstidsstraffet till buds. En effekt av lagändringen är att behovet av att kunna döma till livstids fängelse är mindre nu än tidigare.

12. Trots den nyss nämnda lagändringen är det längsta tidsbestämda fängelsestraff som kan dömas ut fortfarande 18 år. Det kunde diskuteras om straffskaleändringen i exempelvis bestämmelsen om mord borde föranleda en annorlunda praxis när det gäller omvandlingen av livstids fängelse. I det lagstiftningsärende som ledde till straffskaleändringen uttalades dock att syftet

inte var att kriterierna för omvandling av livstidsstraff skulle ändras (se prop. 2008/09:118 s. 27 f.). Fortfarande gäller alltså att den kortaste tid till vilket ett livstidsstraff kan omvandlas är 18 år.

13. Det bör även uppmärksammas att det efter omvandlingslagens tillkomst har gjorts en ändring i 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken. Ändringen, som trädde i kraft den 1 juli 2010, innebär att det vid bedömning av straffvärdet särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person (se prop. 2009/10:147). Syftet med den nya lagstiftningen är, enligt uttalanden i förarbetena, att åstadkomma en höjning av straffnivåerna vid allvarliga våldsbrott (jfr NJA 2011 s. 89 p. 8). Någon allmän höjning av maximistraffen för allvarliga våldsbrott gjordes dock inte. Så är t.ex. det högsta straffet för misshandelsbrott fortfarande fängelse i tio år.

Rättspraxis

14. Högsta domstolen har i tre omvandlingsfall, som bedömdes i NJA 2008 s. 579 I–III, uttalat att hänsynen till de omständigheter som har legat till grund för straffmätningen inte ger underlag för mer än en mycket grov kategorisering inom det spann som en omvandling enligt förarbetena normalt ska ske till. Om en omvandling till 18 års fängelse inte kan anses möjlig på grund av brottets karaktär och svårhetsgrad torde, uttalade Högsta domstolen, i allmänhet en strafftid om 21 års fängelse få anses vara tillräcklig med möjlighet att under särskilt försvårande omständigheter bestämma påföljden till 24 års fängelse. Högsta domstolen pekade även på att viss vägledning rörande fängelsestraffets längd vid omvandling kan sökas i bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ brottsbalken om förhöjt straffmaximum vid flerfaldig brottslighet och vid vissa allvarliga återfallssituationer.

Bedömningen i detta fall

15. MF har avtjänat 17 år och 6 månader av livstidsstraffet. Bestämmelserna i 3 § omvandlingslagen hindrar inte att omvandling nu sker till fängelse på viss tid.

16. Vid prövningen ska, som tidigare har sagts, enligt 4 § första stycket omvandlingslagen särskilt beaktas den tid som har avtjänats, vad som av domen framgår om de omständigheter som har legat till grund för straffmätningen, om det finns risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag, om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om han har medverkat till att främja sin anpassning i samhället.

17. Enligt ett yttrande från Rättsmedicinalverket är risken låg för att MF ska återfalla i brottslighet av allvarligt slag. Samma bedömning gjordes år 2008 i samband med en tidigare ansökan av MF om omvandling. I det nu aktuella yttrandet uttalar verket angående skyddsfaktorer mot återfall att stigande ålder är en sådan faktor i sig och att MF närmar sig den ålder när man i vanliga fall ser en statistiskt tydlig minskning av benägenheten att återfalla i brott. Vidare uttalar i yttrandet att MF har en god intellektuell förmåga, god självkänedom och god anpassning till sina omständigheter med fungerande relationer till närstående. Han har inga symtom på psykologisk instabilitet eller djupare nedstämdhet. Han tar avstånd från droger m.m. och har ett stödjande socialt nätverk. Hans förmåga och uthållighet att klara ett långt fängelsestraff utan komplikationer samt insikt i och realistiska syn på en framtida frigivning är enligt Rättsmedicinalverket ytterligare skyddsfaktorer.

18. När det gäller riskfaktorer diskuterar Rättsmedicinalverket särskilt MFs personlighetsmässiga egenskaper. En personlighetsbedömning har gjorts i den aktuella riskutredningen, varvid en del personlighetsmässiga avvikelser har

kommit fram. Rättsmedicinalverket uttalar följande angående dessa avvikelser.

Personlighetstypen innebär relationssvårigheter, återkommande dysfori, misstänksamhet och viss naivitet kombinerat med en tendens att vara självcentrerad. F har en hög kontroll över sina känslor och svårt att uttrycka affekter mer spontant, både en styrka och en belastning beroende på situation. Överlag är han kontrollerad och tillbakahållen, särskilt gällande ilska. Rubbas kontrollen och förmågan att hålla tillbaka känslor finns viss risk för mer okontrollerade känslouttryck och sviktande självkontroll. Några tecken på sviktande verklighetsprövning framkommer ej. Detta kan beskrivas som personlighetsmässiga drag som kan innebära ökad risk för relationsstörningar och i förlängningen våldsbrottslighet, dock har F inte visat några tecken på något mönster av problem under lång tid i anstalt. Dysforin har framträtt, liksom hans höga kontroll. Fängelsemiljön är på ett sätt strukturerad och skyddande, men också en många gånger komplicerad miljö ur social och psykologisk synvinkel. Det finns också en mediabevakning och uppmärksamhet mot F från olika parter som sannolikt kan vara stressande. F har visat en förmåga att förhålla sig till dessa omständigheter med bibehållen självkontroll och god stresstålighet. Han visar också en god medvetenhet om sig själv och förmåga till självreflektion.

19. I sin sammanfattande bedömning uttalar Rättsmedicinalverket följande.

En lång tid i anstalt har förflutit och de historiska eller mer statiska riskfaktorer som framkommit, t.ex. instabilitet i förhållanden är fåtaliga och ligger långt tillbaka i tiden. Bland riskfaktorerna tillmäts kliniska sådana, som rör Fs aktuella insikt, attityd och psykiska hälsa, stor vikt. Detsamma gäller faktorer som rör Fs förmåga till riskhantering, t.ex. realismen i hans framtidsplanering, motivation till att ta stöd och symtom på stress hos F eller i hans omgivning.

Jämfört med den tidigare riskbedömningen 2008 har inte framkommit någon större förändring gällande Fs psykiska hälsa, inställning till gärningarna, framtidsplanering eller hans livsomständigheter i övrigt. Det föreligger ingen psykopati eller personlighetsstörning. Även om F i denna utredning inte uppfattas som lika normalpsykologisk som vid riskutredningen 2008, utan har en del personlighetsdrag som är potentiellt problematiska, har F visat fortsatt god skötsamhet. En närmare

analys av de riskfaktorer som framkommit visar att inte någon av dessa faktorer för närvarande utgör någon belastning för Fs fungerande. Det finns flera skyddande faktorer, varibland stabil nykterhet och god psykisk hälsa är betydelsefulla. Den sammanvägda bedömningen är att risken för återfall i våldsbrottslighet är låg (i en skala om låg, medelhög, hög). Någon specifik omständighet som skulle föranleda överväganden om placering i ett annat intervall har inte framkommit. Det kan noteras att F endast haft dygnspermissioner och att detta begränsar underlaget för bedömningen.

Rättsmedicinalverket har avslutningsvis uttalat att det i dagsläget inte framkommer något som skulle föranleda ett behov av någon ytterligare särskild insats för att reducera återfallsrisken.

20. Högsta domstolen konstaterar att det inte går att bortse helt från risken för att MF återfaller i allvarlig våldsbrottslighet och att det alltid finns ett moment av osäkerhet i bedömningar av detta slag. En faktor som måste tillmätas särskild betydelse är, trots vad som har kommit fram om detta i bl.a. Rättsmedicinalverkets yttrande, risken för återupptagen alkoholkonsumtion. Härtill kommer de bedömningar avseende MFs personlighetsmässiga avvikelser som Rättsmedicinalverket har redovisat och som kan inge viss oro. Verkets samlade bedömning är ändå att återfallsrisken är låg. Det får förutsättas att MF vid en frigivning kommer att vara föremål för omsorgsfulla utslussningsåtgärder. Dessutom kan man utgå från att han under viss tid efter villkorlig frigivning kommer att stå under Kriminalvårdens uppsikt. Sammantaget måste därför risken för återfall i allvarlig våldsbrottslighet bedömas vara så begränsad att den inte bör hindra att en omvandling av livstidsstraffet nu sker.

21. Av yttranden från Kriminalvården den 20 februari 2008, den 26 januari 2010 och den 24 oktober 2011 framgår att MF har skött verkställigheten exemplariskt. Han har utan anmärkningar genomfört ett stort antal obevakade permissioner med övernattning. MF har således inte åsidosatt vad som gäller

för verkställigheten. Av yttrandena framgår även att han på olika sätt genom deltagande i studier, anstaltsarbete och aktivt deltagande i terapiarbete har medverkat till att främja sin anpassning i samhället.

22. Frågan är därefter om de omständigheter som har legat till grund för straffmätningen leder till bedömningen att det, som riksåklagaren har gjort gällande, är för tidigt att nu besluta om omvandling med hänsyn till att den tid som kommer att återstå till en villkorlig frigivning är alltför lång.

23. Av betydelse i detta sammanhang är att det i förarbetena till omvandlingslagen uttalades, att det normalt krävs en förhållandevis lång tid för utslussning – något eller ett par år. Det hänvisades i denna del till den praxis som tillämpades i nådeärenden (se prop. 2005/06:35 s. 41 f.). Samtidigt bör inte ett beslut om omvandling fattas i så god tid att de bedömningar av främst återfallsrisken som ska göras i samband med beslutet riskerar att vara inaktuella när frigivning sker. Att omvandling beslutas så lång tid före villkorlig frigivning som har skett i det överklagade beslutet (sex och ett halvt år) torde i allmänhet inte vara erforderligt med hänsyn till den dömdes behov av åtgärder för utslussning och knappast heller lämpligt. (Se även NJA 2008 s. 579 I–III på s. 598.)

24. De omständigheter som Högsta domstolen i livstidsdomen år 1995 lade till grund för straffmätningen kan, med beaktande av den långa tid under vilken MF har undergått straff, inte i och för sig anses utgöra något hinder mot att livstidsstraffet nu omvandlas till tidsbestämt fängelse. Att det tidsbestämda straffet inte kan bestämmas inom det intervall – 18, 21 och 24 års fängelse – som Högsta domstolen utifrån en mycket grov kategorisering gjorde i 2008 års fall står dock klart. Till skillnad från de fall som då prövades rör det sig nämligen i MFs fall om ett flertal mord och mordförsök, d.v.s. om flerfaldig brottslighet av synnerligen allvarligt slag. Omständigheterna får alltså, med beaktande av det som Högsta domstolen lade till grund för livstidsdomen,

anses vara så synnerligen försvårande att inte ens en omvandling till fängelse i 24 år är möjlig. För detta talar för övrigt även de lagändringar som har berörts i punkterna 10–13. Detta innebär att fängelsestraffet bör bestämmas till en längre tid än 24 år.

25. Vid omvandlingen ska, som har framgått av det föregående, beaktas att det ska finnas tillräcklig tid för utslussning. En omvandling av straffet till fängelse i 30 år innebär att det skulle återstå ungefär två och ett halvt år till villkorlig frigivning. Utredningen i ärendet rörande MFs förhållanden ger vid handen att en sådan omvandling ligger väl i linje med föreskriften i 4 § tredje stycket omvandlingslagen om beaktande av den dömdes behov av åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet. Högsta domstolen bedömer alltså, särskilt med hänsyn till hur verkställigheten av MFs fängelsestraff har gestaltat sig de senaste åren, att en utslussningstid om två år och sex månader kommer att vara tillräcklig.

26. Det sagda innebär att det livstidsstraff som MF har dömts till bör omvandlas till fängelse i 30 år.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Leif Thorsson, Gudmund Toijer, Göran Lambertz, Ingemar Persson (referent) och Martin Borgeke
Föredragande justitiesekreterare: Johan Klefbäck